

Rifa'at Ali Abou-El-Haj: Osmanlı Devlet ve Siyasî Yapısına Farklı Bir Bakış

Yunus UĞUR

Giriş

RIFA'AT ALI ABOU-EL-HAJ, Osmanlı devlet düzenini, bürokrasi ve diplomasi çerçevesinde yapısal sınıf analizlerine tabi tutarak olaylara ve ilgili literatüre eleştirel bir bakış açısı getirmiştir. Bu doğrultuda kapsamlı modellere¹ ulaşma üslubuna sahip olan Abou-El-Haj, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı siyasî yapısında görülen farklılaşmayı, diğer çağdaş devletlerde de görülen 'değişim'ler olarak niteleyen, Osmanlı tarihyazımının önemli simalarından biridir.² Son kitabı *Formation of the Modern State*³ ile bu alanda 1963'ten beri geliştirdiği iddialarını modelleştirmeye çalışan Abou-El-Haj, XVII. yüzyıl Osmanlı toplum yapısı⁴ ve Osmanlı siyasî düşüncesi⁵ ile ilgili projeler üzerinde de çalışmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz üs-

* Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora öğrencisi.

1 Tarihçinin çalışmasında bir soyutlama düzeyini tutturmasını son derece önemseyen Abou-El-Haj, C. Fleischer'in *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli, 1541-1600* (Princeton, 1986) kitabını malzeme ve anlatım üslubu olarak takdir etmektedir. Ancak, Mustafa Âli'yi öne çıkaran tarihî unsurların neler olduğu hususundaki yetersiz açıklamalar ve çalışmadan çıkan sonuçların bir soyutlama veya söylem (*discourse*) düzeyine çıkarılmaması dolayısıyla da çalışmayı eleştirmektedir. Bkz. R.A. Abou-El-Haj, "Review", *MESA Bulletin*, 1987, c. 21, sy. 2, s. 188.

2 Darling, halen Amerika'da State University of New York (SUNY)-Binghamton Tarih bölümünde Profesör olan Abou-El-Haj'ı Osmanlı tarihçiliğinin "iconoclast"ı (put kırıcı) ve "gadfly"ı (at sineği) olarak nitelemektedir. Bkz. Linda T. Darling, "Review", *International Journal of Middle East Studies*, 1993, c. 25, sy. 1, s. 118.

3 R.A. Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel ve Canay Şahin, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

4 Abou-El-Haj'ın *Modern Devletin Doğası* adlı kitabında bu projeden bahsedilmektedir (s. 125).

5 Abou-El-Haj, "Power and Social Order: The Uses of the *Kanun*" (D. Preziosi and R.A. Abou-El-Haj (eds.), *The Ottoman City and Its Parts*, New Roschelle, 1991, s. 77-99) isimli makalesinde bu projeden bahsetmektedir (s. 94).

lup ve yöntem özelliklerine ek olarak, analizlerinde sosyal mekanizmaları dikkate almak,⁶ olayların nedenlerini ve etkilerini, hayatın sosyal, ekonomik, siyasî ve kültürel yönlerini birarada düşünerek analiz etmek,⁷ değişimlerin geçmişten gelen köklerini aramak ve özellikle iç dinamiklerdeki süreçleri analizlerinde göz önünde bulundurmak ve çalışılan konuyla ilgili birinci el kaynakları veya arşiv malzemesini kullanmak Abou-El-Haj'ın çalışmalarında görülen bazı önemli hususlardır.

Genel olarak Abou-El-Haj'ın çalışmalarını değerlendirmeye çalışacağımız bu makalede, önce kronolojik olarak yazarın çalışmalarını takip edip dikkatimizi çeken hususları belirteceğiz. Daha sonra da, şu ana kadar yayımlanmış olduğu iki kitabını daha etraflıca tanıtmaya çalışacağız. Şimdiye kadar otuz kadar makale ve bir o kadar kitap tanıtımı kaleme alan yazarın tüm çalışmalarına burada atıfta bulunmak mümkün olmadı. Ancak yazı kurgumuz içerisinde yer bulabilen çalışmalarını dipnotlarda vermeye çalıştık.

Çalışmalarının Kronolojik Değerlendirmesi

Abou-El-Haj, Osmanlı diplomasisini konu alan "The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz" başlıklı doktora tezini, Osmanlı'nın toplumsal-ekonomik yapısı, Türkiye'nin modernleşmesi, feodalizm, despotizm ve Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) gibi tartışmaların yapıldığı bir dönemde, 1963 yılında Amerika'da Princeton Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Daha sonra çeşitli makaleler ile aynı konuyu işlemeye devam eden Abou-El-Haj'ın 1967 yılında *Journal of the American Oriental Society*⁸ dergisinde yayımlanan "Ottoman Diplomacy at Karlowitz" başlıklı makalesi,

6 Örneğin V.D. Volkan ve N. Hzkowitz *The Immortal Atatürk: A Psychobiography* (Chicago 1986) kitabına yazdığı değerlendirme yazısında Abou-El-Haj, Atatürk'ü, ortaya çıktığı toplumdan soyutlayarak onun psikolojik ve kişisel yeteneklerine, yani Mustafa Kemal'e vurgu yapan ve Cumhuriyet'in ilanından önceki Osmanlı toplumunu değişime ayak uyduramayan, gerilemiş, bitmiş kısaca canlılığını yitirmiş olarak resmedip, Mustafa Kemal'i mitolojik bir kahraman olarak ortaya koyan yazarları eleştirmektedir. Bkz. R.A. Abou-El-Haj, "Review", *International Journal of Turkish Studies*, 1987, c. 4, sy. 1, s. 149-151. Abou-El-Haj bu değerlendirmesinde, psikolojik tarih (*psychohistory*) yönteminin kullanımı ile ilgili olarak da adı geçen yazarları eleştirmektedir. Kendisinin aynı yöntemi kullanarak yaptığı bir çalışması için bkz. R.A. Abou-El-Haj, "The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): A Psychohistorical Study", *Studia Islamica*, 1974, sy. 40, s. 115-131.

7 Abou-El-Haj, *The Historian* (1979, c. 41, sy. 4, s. 790-791) dergisinde yayımladığı değerlendirmesinde, T. Naff ve R. Owen'ın editörlüğünü yaptığı *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (London, 1977) kitabını, değişimin nedenleri yerine belirtileri üzerine yoğunlaşması ve kitabın içerisinde yer alan R. Owen ve C. Issawi gibi kişilerin makalelerinde arşiv kaynaklarının kullanılmaması, delillendirilmiş teorik modeller yerine değişime tesadüfi olarak bakılması gibi noktalar dolayısıyla eleştirmektedir.

8 1967, 87/4: s. 498-512.

bu çerçevedeki ilk yayınlarından⁹. Tezin ana unsurlarını içeren bu makalede Abou-El-Haj, Karlofça Antlaşması süresince, yani 5-6 ay boyunca, Osmanlı diplomatlarının¹⁰ ya da daha doğru bir ifadeyle reisülküttabların diplomatik ilke ve becerilerini ortaya koyarken dönemin Osmanlı bürokratik yapısını da Reisülküttab örneğinde analiz etmektedir.¹¹ Abou-El-Haj, Osmanlı'nın bu antlaşma müzakerelerinde savaş mağlubu olması dolayısıyla beklenildiği gibi pasif bir siyaset izlemediğini, hatta reisülküttabların devletin onurunu gözettiklerini, savaşta kaybettiklerini en aza indirmek için çok çetin müzakerelere giriştiklerini, dolayısıyla Osmanlı'nın dikte ile bir barış imzalamadığını belirtmektedir.¹² Bu makalesinde kısaca değindiği önemli bir hususu 1969'da aynı dergide yayınlanan "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703"¹³ başlıklı makalesinde daha geniş biçimde değerlendirmiştir. Burada Abou-El-Haj, Osmanlı Devleti'nin Avrupa sınırlarının (*frontier*) bu tarihte artık kapandığı ve sınırlarda yer alan grupların da bu yeni durum karşısında isyan ettiği gibi hususlar üzerinde durmaktadır.

Görüldüğü gibi Abou-El-Haj, siyasî tarih ve diplomatik ilişkileri analiz ederken bir yandan da bu olayların etkilediği siyasî, sosyal ve ekonomik yapıları birlikte düşünmektedir.¹⁴ Örneğin yukarıda belirttiğimiz 1967'deki makalesinde, Osmanlı siyasî yapısının bu dönemde değişimi ile ilgili sadece bir dipnotla belirttiği izlenimlerini, daha sonra yazdığı, yukarıda da atıfta bulunulan 1969'daki makalesiyle uç boylarına (*frontier*) ve onun siyasal-sosyal yapıya tesiriyle geliştirmiş, 1974'te *Journal of the American Oriental Society*¹⁵ dergisinde yazdığı "The Ottoman Vezir and Pasa Households 1683-1703: A Preliminary Report" ve *Studia Islamica*¹⁶ dergisinde yazdığı "The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): A Psychohistorical Study" makaleleri ile de ilk kez Osmanlı siyasî yapısını daha içeriden okumaya çalış-

9 Benzer bir makaleyi sonraki yıllarda *Islam* dergisinde de yayınlamıştır. Bkz. R.A. Abou-El-Haj, "Ottoman Attitudes Toward Peace Making: The Karlowitz Case", *Islam*, 1974, sy. 51, s. 131-137.

10 Osmanlı heyetinin Karlofça'ya 1.200 üniformalı kişi ile gittiği belirtilmektedir, Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy...", s. 501.

11 Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", s. 501, dip. 13.

12 Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy...", s. 511.

13 *Journal of the American Oriental Society*, c. 89, sy., 3, s. 467-475.

14 Örneğin, L. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660* (Leiden, 1996) adlı çalışmasında, konuyu kitabın başlığında belirttiği şekliyle çok yönlü olarak analiz etmediği için Abou-El-Haj tarafından eleştirilmektedir. Bkz. Abou-El-Haj, "Review", *Journal of Near Eastern Studies*, 2000, c. 59, sy. 2, s. 155-156.

15 1974, c. 89, sy. 3, s. 467-475.

16 1974, sy. 40, s. 115-131.

miştir. “The Ottoman Vezir (...)” makalesinde kısaca, asker ve saray kaynaklı bürokrasiden vezir ve paşa kapılarından oluşan bürokrasiye geçişi istatistikler vermek suretiyle detaylı bir biçimde anlatılmaktadır. Ona göre, geleneksel mutlak monarşiden kapıların egemenliğindeki bürokrasinin de bir parçası olduğu oligarşik yapıya geçiş bu dönemde yaşanmıştır (s. 447). 1984 yılında ise aşağıda daha ayrıntılı tanıtımını bulacağımız ve o döneme kadar yaptığı çalışmaların bir hasılası olan *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*¹⁷ kitabını yayınlamak için 1703 Edirne İsyanı çerçevesinde dönemin siyasî yapısını ortaya koymaya çalışmıştır.

Abou-El-Haj’ın ilgi alanlarını yayınlanmış çalışmalarından izlemeye devam edecek olursak, 1980’lerden sonra ilgisini, Osmanlı ve Anadolu’nun Arap coğrafyasında nasıl algılandığına kaydırmış olduğunu söylemek mümkündür. 1982 yılında “The Social Uses of the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule”¹⁸ ve 1983 yılında “An Agenda for Research in History: The History of Libya Between the Sixteenth and Nineteenth Centuries” başlıklı makalelerini *International Journal of Middle East Studies*¹⁹ dergisinde, 1983 yılında “Production, Trade, and Taxation in the District of Basra (Iraq) in the Sixteenth Century” makalesini ise Arapça olarak *Mecelletü’l-Buhusi’t-Tarihiyye (Journal for Historical Research - Tripoli)* dergisinde yayımlamıştır.

İlk makalesinde yazar, Arap tarihyazımını 1918 öncesi, 1918-1950 arası ve 1950 sonrası şeklinde dönemler olarak ele almış, milliyetçilik-sömürgeleşme-yeni kimlikler üretme gerekliliği çerçevesinde bu coğrafyada gelişen tarihyazımını anlatmıştır. Osmanlı ve Fârisî devletlerin yerilmesi esasına dayalı yeni tarihler yazma girişimini eleştiren yazar, bu anlayışın tarih dışı (ahistorik), ideolojik ve soyutlamalardan ibaret bir tarihyazımına yol açtığını belirtmektedir (s. 189).²⁰ Abou-El-Haj ikinci makalesinde ise, Libya’nın XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadarki döneminin çalışılması için çeşitli başlıklar önermektedir.

Daha sonraki yıllarda ise, tekrar eski çalışmalarına dönerek önce 1985’te “The Nature of the Ottoman State in the Latter Part of the Seventeenth Century”²¹ ve 1992’de “Power and Social Order: The Uses of the *Kanun*”

17 Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, 1984.

18 Benzer bir makalesi aynı yıl Fransızca olarak da yayınlanmıştır. Bkz. R.A. Abou-El-Haj, “Identite et Histoire: Leur Utilisation Sociale dans l’Historiographie Arabe de la Période Ottomane”, *Maghreb Machrek*, trans. J. Leca and N. Chaperon, 1982, sy. 97, s. 5-27.

19 Sırasıyla c. 14, sy. 2, s. 185-201 ve c. 15, sy. 3, s. 305-319.

20 Bu konuyla ilgili olarak özellikle bkz. R.A. Abou-El-Haj, “The Future Arab Personality Between Communalism and Individualism”, *Man and Society in the Arab Gulf*, 1979, sy. III, s. 79-87.

makaleleri²² ile aşağıda etraflıca tanıtmaya çalışacağımız *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*²³ kitabını yayımlamıştır. Bu kitabında çok daha teorik biçimde Osmanlı siyasi yapısını incelemekte ve hangi değişimlere sahne olduğunu sebepleri ile ortaya koymaya çalışmaktadır. L. Darling ve R. Repp'in kitabı değerlendirirken eleştiri olarak söyledikleri 'tarihî temelden yoksun bir model oluşturma önerisi' şeklindeki yargının isabetli olup olmadığına karar verebilmek için yazarın, yukarıda özetlemeye çalıştığımız, 1963'ten beri ortaya koyduğu görüşlerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan 2000 yılında yayınlanan "Historiography in South-West Asian and North African Studies since Said's Orientalism, 1978"²⁴ ve 2002 yılında yayınlanan "How the Ottoman Elites Reproduces itself in the Sixteenth Century Ottoman Jerusalem"²⁵ makaleleri, yazarın hem Osmanlı dışındaki tarihî süreçlerle hem de Osmanlı'nın değişik coğrafyaları ile olan ilgisinin devam ettiğini göstermektedir.

Kitaplarının Özet ve Değerlendirmesi

1. *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*²⁶

Bir devletin siyasî yapısının tek bir faktöre indirgenerek açıklanması o yapının anlaşılmasını zorlaştırır. Bu genel yargıyı vurgulayan Abou-El-Haj, Osmanlı siyasî yapısının tek bir şahsın, yani padişahın karizmasına bağlanarak açıklanmasını ve anlaşılmaya çalışılmasını yeterli bulmamaktadır.

21 *Habsburgisch-Osmanische Beziehungen, Relations Habsburg-Ottomanes*, 1985, Viyana, s. 171-185.

22 R.A. Abou-El-Haj, "Power and Social Order: The Uses of the *Kanun*", D. Preziosi and R.A. Abou-El-Haj (eds.), *The Ottoman City and Its Parts*, New Roschelle, 1991. Bu makalede *kanunun* sosyal ve ekonomik yönü vurgulanarak Osmanlı'da kanun anlayışı, 1560'a kadar tek tip nizamın anlaşıldığı dönem (*kanun* as Regulation), 1560-1800 arası değişimin öne çıktığı dönem (*kanun* as ad hoc Regulation) ve *Düsturnâme*'nin incelendiği 1800 sonrası dönem olarak, toplam üç dilimde incelenmiştir. Müellifin benzer bir çalışması için bkz. R.A. Abou-El-Haj, "Aspects of the Legitimation of Ottoman Rule as Reflected in the Preambles to Two Early Liva Kanunnameler", *Turcica*, 1991, sy. 21-23, s. 371-383.

23 SUNY Series in the Social and Economic History of the Middle East, Albany, New York: SUNY Press, 1991, 172 s. (Türkçesi: *Modern Devletin Doğası: 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel ve Canay Şahin, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, 170 s.).

24 *History After the Three Worlds: Post-Eurocentric Historiographies*, Arif Dirlik, Vinay Bahl ve Peter Gran (ed.), Lanham Rowman&Littlefield, 2000.

25 *Studien zu Gesellschaft and Kunsten im Osmanischen Reich*, Christoph K. Neumann (ed.), İstanbul, 2002.

26 (1703 İsyanı ve Osmanlı Siyasî Yapısı), Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, 1984, viii+124 s.

Kendisi, bu faktörü de gözden kaçırmadan, siyasî yapıyı çeşitli grupların mücadelelerinden oluşan bir alan olarak yorumlamaktadır. Yazar bu kitabında Osmanlı siyasî yapısını anlamak için, belirttiğimiz perspektifi ile 1703 isyanını konu edinerek çeşitli analizlerde bulunmaktadır.²⁷

Kitap; önsöz, giriş, iki bölüm, sonsöz, iki ek, bibliyografya ve indeksten oluşmaktadır. Yazarın kitapta ele aldığı problemi, bu probleme bakışını ve kullandığı kaynakları “Giriş” bölümünden öğrenebilmekteyiz. “Önsöz” ve “Sonsöz” de yazarın konuyla ilgili iddialarını daha iyi anlayabilmemiz için bize yardımcı olmaktadır. Kitabın bahsettiğimiz iki bölümünden birincisi olan, “Ayaklanma ve İsyân”, isyanın başlama sürecini, “Karşılaşma” başlıklı diğer bölüm ise isyanın sonuca giden sürecini anlatmaktadır. Yazarın ek olarak kitabında yer verdiği bilgilerden birincisi ise, 1683-1703 arasında görev alan bürokratların listesi, ikincisi de ayaklanmalar dolayısıyla yapılan Gürcistan seferi ile ilgilidir.

Abou-El-Haj Osmanlı siyasî yapısını anlamak için yapılacak analizlerde kaynakların yeterli bilgi vermemesinden dolayı fazla ilerleme sağlanamadığını, ancak olağanüstü dönemlerin böyle bir analize fırsat verdiğini belirtmektedir. 1703 isyanının yazar tarafından konu olarak seçilmesinin sebebi de budur. Özellikle kroniklere (*Nusretnâme*, *Zübdetü'l-Vekâyi'*, *Tarih-i Râşid* ve bir *Anonim Tarih*) sıkça başvuran yazar, arşiv kayıtlarından da istifade etmiştir. Bu bağlamda arşivden maliye kayıtlarını, mühimme defterlerini ve İngiltere'de bulunan bazı dokümanları kullanan yazar, bu olağanüstü dönemde hem devlet teşkilatında yer alan grupları hem de bunlar arasındaki mücadeleyi resmetmeye çalışmıştır.

Kitabın ana kurgusunu şöyle özetlemek mümkündür: Osmanlı siyasî yapısı Köprülüler işbaşına gelene kadar padişah, asker, saray ve ulemânın rol üstlendiği ve fakat padişahın belirgin bir ağırlığa sahip olduğu bir yapıydı. IV. Mehmed'in 1656 yılında çeşitli mecburiyetler dolayısıyla Köprülülerini iş başına getirmesiyle yeni bir grup, iktidar paylaşımına katılmıştır.²⁸ Yazarın vezir ve paşa kapıları dediği bu grup, o döneme kadar devşirme sistemi ile yetişen ve devlete hizmet eden grubun yerini almaya başlamıştır. Hatta bir müddet sonra, II. Mehmed (Fatih) döneminde devşirme sisteminin kuruluş döneminden kalan uç beylerinin devlete etkisini yok etmesi gibi, XVII. yüz-

27 Yazar, isyanları, kişi veya grupların tehdit altındaki veya yeni kazanılan yerlerini sağlamlaştırmaya yarayan bir araç olarak görmektedir (s. 10).

28 Yazara göre bu tarih, yeni dönem için önemli bir dönüm noktası olarak görülse de, esasen önceki dönemlerden itibaren, azledilen veya ölen bürokratların mallarına el konulması işinin sıkı tutulmaması veya bunların çocuklarına görev verilmesi dolayısıyla babalarının mallarının onlara bırakılması, padişahın altında grupların oluşması neticesini doğurmaktaydı (s. 13).

yılda etkinlik kazanan kapılar da devşirme sisteminin lağvedilmesinde büyük bir rol oynamıştır (s. 6-8). Bu yeni yapının en önemli noktası padişahın devlet işlerinde veya karar verme sürecinde tek söz sahibi olmaması, devlette hizmet eden diğer grupların görüşlerinin de son kararlarda belirleyici olmasıdır. Aslında 1703 isyanının temel sebebi, II. Mustafa'nın 1656'da başlayan süreci tasvip etmeyip önceki döneme özenmesidir. II. Mustafa, devlet içindeki grupları zayıflatıp kendisini devlet işlerinde tek söz sahibi yapmak için orduyla beraber savaşa çıkıp ataları gibi *gazi* olmuş, mütevazı bir hayat sürmüştü, fakat 1697 Zenta mağlubiyeti ve 1699 Karlofça antlaşması ile ciddi bir sarsıntıya uğramıştır. Bundan sonra bütün yetkileri hocası Şeyhülislam Fezullah Efendiye verip geriye çekilmiş ve Edirne'de ikâmetine devam etmiştir. Bu noktada 1703 isyanı, II. Mahmut'un politikalarından, Fezullah Efendiden, ve sarayın Edirne'de ikamet etmesinden rahatsız olan çeşitli grupların biraraya gelmesi ve amaç birliği etmesiyle çıkmıştır.

17 Temmuz 1703'te, Gürcistan'daki isyanı bastırmak için hazırlık yapan ordunun hareket saati geldiğinde 600 kadar cebeci, önceki dönemlerden kalan alacaklarının ödenmediğini öne sürerek ayaklanmışlardır (s. 3). Hemen birkaç gün içinde bu ayaklanmanın isyana dönüşmesi ve en az 60 bin kişilik bir desteğe ulaşması, bu isyanın mezkur sebeple açıklanmasını imkansız hale getirmektedir. Bu ise yapısal ve dinamik bir analizi mecbur kılmaktadır. Yazar, bu noktadan sonra yukarıda özetlemeye çalıştığımız kurgusunu işletmeye başlamaktadır. Ona göre 1703 isyanı, siyasî yapıyı oluşturan çeşitli grupların bir koalisyonu ile vuku bulmuştur. II. Mahmut'un politikalarından rahatsız olan asker,²⁹ saray ve kapılı bürokratlar, Fezullah Efendinin yetkilerinden ve taraflı atamalarından rahatsız olan ulemâ ve sarayın Edirne'de ikamet etmesinden büyük zarar gören İstanbul esnafı ve ahalisi bu isyana destek vermişlerdir.

Bu arada isyana destek veren grupları birarada tutan hedefler farklılık arz etmektedir. Yazarın ifade ettiğine göre, süreç ilerledikçe bu farklı hedeflerin net olarak ifade edildiği ortaya çıkmaktadır. Öncelikle belirtilen hedef, Fezullah Efendinin azli ve payitahtın İstanbul'a geri getirilmesidir. Ancak bu, zamanla II. Mustafa'nın, adaletsizliği ve devlet işlerini yerine getirmeyerek halkına zulmettiği gibi fetvalara istinaden haline kadar uzanmıştır. Burada yazarın önemle vurguladığı husus, tüm bu süreçlerin gruplar arası koalisyonu bozmayacak şekilde aşıldığı ve isyan sona erene kadar isyan edenlerin birarada kalabilmesinin sağlandığıdır.

29 Yeniçeriler, Karlofça Antlaşmasından etkilenerek uzun bir işsizlik dönemi yaşamışlar ve sık sık yapılan yoklamalardan rahatsız olmuşlardır (s. 22).

Kitapta, bu isyanın ulemânın devamlı olarak görüşleri alınarak meşru bir zemine oturtulduğu, çeşitli olaylar örnek verilerek ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca isyanın belirli aşamalarında çeşitli manevralarla tahtta bir değişiklik yapılacağıнын sinyallerinin verildiği ve devletin bazı üst pozisyonları için isimlerin tespit edildiği görülmektedir. Çalık Ahmet Ağa, Murtaza Ağanın yerine yeniçeri ağası; Sohrablı Ahmet, Abdullah yerine kaymakam, Başmaccızâde Ali müftü, İbrahim Efendi nikâbet ve Yahya Efendi Anadolu kazaskeri olmuştur.

Abou-El-Haj bir yandan bu kurgusunu tamamlamaya çalışırken, diğer yandan olayların nasıl geliştiğini ayrıntılarıyla anlatmaya devam eder. Karakaş Mustafa, Ladikli Deli Emir Efendi ve Durcan Ahmed Ağa isyanı organize etmiş ve Edirne'ye II. Mustafa'ya hitaben bir şikayet mektubu yazmışlardır. Taleplerini ifade ettikleri bu mektupta özellikle Feyzullah Efendinin azlini ve tahtın beş gün içinde İstanbul'a naklini istemişlerdir. Yazar, mektubun altına atılan 300 kadar imzayı, isyan sürecinde ortaya çıkan koalisyonun gücünü Edirne'ye göstermenin bir yolu olarak değerlendirmektedir. Mektubu Edirne'ye taşıyan heyetin içinde koalisyon temsilcilerinin ve II. Mustafa'ya yakınlığı ile bilinen Türk Hasan Efendinin de yer alması yazarın kurgusunu güçlendiren hususlardandır.

İsyanın Edirne'de nasıl algılandığını da uzunca anlatan yazar, bunun biraz daha iktisadî temelli bir isyan olarak değerlendirildiğini belirtmektedir (s. 62). II. Mustafa'nın, maaşların ödenmediğinden ve devletin ekonomik zayıflığının derecesinden ancak bu isyan dolayısıyla haberdar olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple de padişahın Feyzullah Efendiye hoş davranmadığı ve İstanbul'dan gelen şikayet mektubundan önce askerlerin paralarını ödemediği, mektuptan sonra da Feyzullah Efendinin görevden uzaklaştırıldığı bahisleri kitabın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Payitahtın İstanbul'a taşınmasını ise II. Mustafa, isyancıların dağılması şartına bağlamaktadır. Fakat Edirne'den gelen farklı haberler, İstanbul'dan giden elçilerin hapse atılmaları ve sürülmeleri isyancıları tedirgin etmiştir. II. Mustafa'nın ordu topladığının haber alınması üzerine İstanbul'dan Edirne'ye yürünmesi kararı verilmiştir. Bu noktada ulemâ araya girip Müslümanların birbirlerini öldürmemesi için Sultan'ın barışçı yollarla azledilmesi düşüncesi açıkça ifade edilmeye başlanmıştır. Ulemânın bu yolda verdiği fetva örnekleri kitapta verilmiştir.

Edirne'de bulunan sadrazam Rami Mehmet Paşanın pasif kişiliği ve II. Mustafa'nın orduya hakim olamaması, iki ordunun birleşmesi ve III. Ahmet'in tahta çıkarılması gibi önemli neticeler doğurmuştur. Bu noktadan sonra isyancıların dağılması emri verilmiş, taht İstanbul'a taşınmış, eski vezirlerin malları müsâdere edilmiş ve Feyzullah Efendi de öldürülmüştür.

Yazarın sonuç çıkardığı kısım ise, bu olaylardan sonra yapılan atamalar ve yaşanan süreçtir. Devletin üst pozisyonlarına özellikle askerî menşe'li bürokratlar atanmış ve isyanda rol oynayanlar mevki kazanmışlardır. Fakat bu çok kısa sürmüş, III. Ahmed bir müddet sonra isyanın elebaşlarını tek tek temizleyerek, üst düzey görevlere kapılardan gelen bürokratları yerleştirmiştir. Böylece II. Mustafa dönemi bir 'ara' dönem olmuş, kapıların ve alt grupların devletin karar alma sürecindeki pozisyonu yine kuvvetlenmiştir.

Sonuç olarak Abou-El-Haj, Osmanlı siyasî yapısının 'karizmatik bir lider faktörü' ile açıklanamayacağını ve sultanın, liderliğini paylaştığı dönemleri de çöküş alâmeti olarak görmemek gerektiğini vurgulamaktadır.³⁰ Ona göre, karar verme sürecine alt grupları da katmak bir çöküş sinyali değil, yapısal bir dönüşümdür. Dolayısıyla, ideal dönemin siyasal yapısı da, tarih üstü bir şekilde karizmatik lider faktörü ile değil, bir yapı olarak tüm taraflarıyla yeniden incelenmelidir.

Kitap, esas olarak, olayın tasviri ile yazarın kurgusu arasında başarılı bir analiz yansıtmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz arşiv kaynaklarında ve bibliyografyasında yer alan, az da olsa, diğer ikincil çalışmalar da yazarın analizleri içerisine iyi yerleştirilmiştir. Bununla birlikte, okuyucuyu zorlayan önemli bir unsur, kavramların herhangi bir tanımlama yapılmadan kullanılmış olmasıdır. Örneğin isyanda yer alan gruplar kategorik olarak birbirinden ayrılmaktadır. Ancak bir kişinin birden fazla kategoriye girme ihtimalinin yüksek olabileceği bir durumla karşı karşıya olabiliriz. Dolayısıyla bu grupları diğer gruplardan ayıracak şekilde açık tanımlamaların yapılması gerekmektedir. Devlet, sultan, reâyâ ve benzeri kavramların tanımları belki yazarın anladığı yapısal bir analiz için gerekli görülmemiştir. Hatta bu tür kavramsal tanımlar yapmak yerine, Abou-El-Haj'ın konular ve sorunlar üzerine yoğunlaşmasını S. Faroqhi ve C. Fleischer, yazarın *Modern Devletin Oluşumu* kitabına yazdıkları önsözde, bir erdem olarak betimlemişlerdir.³¹ Fakat, bir devletin siyasî analizinde tarihî süreklilikler ile birlikte devlet geleneği ve yönetim anlayışı ortaya konulmadan, bürokratik pozisyonlar üzerinden bir siyasî yapı analizinin bizi ne kadar isabetli sonuçlara götüreceği tartışılması gereken bir husustur.

Başka bir husus da kaynakların kullanımı ile ilgilidir. Kitapta açıkça görüldüğü üzere bazı grupların isyan ile ilgili ne hissettikleri net olarak ortaya konulamamıştır. Bunun en başta gelen sebebi, olarak kullanılan kaynakların konuyla ilgili bilgi vermemesi gösterilebilir. Yazar, arşiv kaynakla-

30 Osmanlı tarihi çalışanların, işçilerin iktidara gelmesiyle tarihi bitiren Marksist çıkmaza girmemeleri gerektiği ifade edilmektedir (s. 92).

31 Faroqhi ve Fleischer, "Önsöz", *Modern Devletin Doğası*, s. 14.

rını daha yoğun kullanıp, dönemin sicil kayıtlarını da inceleyebilmiş olsaydı, hem grupları daha iyi tanımlayabilirdi, hem de grupların taleplerini ve hislerini daha net olarak ortaya koyabilirdi. Ayrıca bu yolla, gruplar arası pazarlık süreçleri de daha iyi takip edilebilirdi. Özellikle Edirne halkının olaylara yaklaşımının hiçbir şekilde kitapta yer almaması, bu tür kaynakların kullanılmamasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.³²

2. Modern Devletin Oluşumu:

16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu³³

Abou-El-Haj bu çalışmasına, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Dünya tarihi içerisindeki yerine dikkat çekerek başlamakta ve onu karşılaştırmalı tarih çalışmalarının bir parçası olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Yazara göre Osmanlı, kendine özgün bir tarihî süreç yaşamamış diğer çağdaş devletlerle benzer süreçlerden geçmiştir.³⁴ Kendi ifadesi ile, "(...) bugünkü Osmanlı İmparatorluğu tarihçiliği, Osmanlı tarihi ve uygarlığının farklılıklarını, tuhafliklarını ve kendine özgü yanını vurgulamaya devam etmektedir. Elinizdeki çalışma bu eğilimin tersine çevrilmesi için bir çağrıdır" (s. 21). Bu çağrıdan ortaya çıkan asıl mesele, karşılaştırmalı çalışma yapılabilecek paralel noktaların tespitidir (s. 27).³⁵ Örneğin bu çalışmaya konu olan yüzyıllarda, yani erken modern dönemde Osmanlı devlet düzeninin karşı karşıya kaldığı sorunlarla, Avrupa devletleri de karşı karşıya kalmış, sonuçta erken modern devlet yapısı şeklinde bir model ortaya çıkmıştır. Abou-El-Haj'a göre erken modern devlet yapısı ya da doğası iki temel husustan ibarettir: "Adem-i merkezîyetçi iktidar yapısı" ve "sınıf temelli hizmet içi liyâkat" (s. 28; krş. s. 103). XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin

32 Suraiya Faroqhi'nin kitapla ilgili değerlendirme yazısı için bkz. "An Ulama Grandee and His Household (Upon the Occasion of New Book Concerning the 'Edirne Vakası'", *Osmanlı Araştırmaları / Journal of Ottoman Studies*, 1989, sy. 9, s. 199-208.

33 Çev. Oktay Özel ve Canay Şahin, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, 170 s. Orijinali: *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, SUNY Series in the Social and Economic History of the Middle East, Albany, New York: SUNY Press, 1991, 172 s. Abou-El-Haj (s. 18) Türkçe çevirisine yazdığı teşekkür yazısında, birkaç teknik hatanın düzeltilmesinden başka, kitapta herhangi bir değişiklik yapılmadığını ifade etmektedir. Burada bahsedilen hatalarla ilgili bkz. R.C. Repp, "Review", *The English Historical Review*, 1995, c. 110, sy. 438, s. 1007-1008.

34 Sadece Osmanlı ile Avrupa değil, yazara göre, örneğin Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa-Osmanlı arasında da idarî açıdan benzer süreçler yaşanmıştır. Reisülküttaplık örneğinde bu konunun tartışması için bkz. s. 116-118.

35 Osmanlı tarihinin kendine özgülüğü vurgusu yalnızca Osmanlı uzmanlarını değil, Osmanlı'yı tartışmalarının içerisine katmaya çalışan Avrupa ve dünya tarihçilerini de zor duruma düşürmektedir. Abou-El-Haj'a göre, ikincisine en iyi örnek Perry Anderson'un *Lineages of the Absolutist State* (London, 1974) kitabıdır. Anderson burada Osmanlı'nın farklılığını vurgulayarak Avrupa'nın özgün gelişimine dikkat çekmiş ve sonuçlarını göz önünde tutarak bir anlamda Osmanlı'yı daha düşük seviyede görme hatasına da düşmüştür (Abou-El-Haj, s. 23).

karşı karşıya olduğu da benzer bir değişimdir ve önemli oranda toplumsal iç dinamiklerle toplumsal ve bürokratik sınıflarda meydana gelen değişimlerden kaynaklanmaktadır (s. 42-50).

Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın sonundan XVIII. yüzyılın başına kadarki dönemde devlet yapısı açısından bir değişim yaşamış ve esasen bu, çağdaşı olan diğer devletlerde de görülmüştür. Abou-El-Haj, sınıfsal yapıları dikkate alarak Osmanlı devlet oluşumunu iki aşamada incelemektedir: Birinci aşama, 1450'lerden 1550'lere kadar süren ve yönetici elit denilen grubun çok az sayıda liyakate dayalı memur istihdam ederek, genel olarak bütün devleti kendi çıkarı için kendisinin yönettiği dönemdir. İkinci aşama ise, 1560'lardan başlayıp 1700'lere kadar uzanan, yönetici elitin yapısının değiştiği ve toplumsal hareketlilik,³⁶ uygulamada esneklik ve servetlerin el değiştirmesi ile karakterize edilebilecek bir dönemdir (s. 103). Bu değişimin temel faktörü ise, çoğu Osmanlı araştırmacısının ısrarla üzerinde durduğu gibi dış etkenler veya başka bir ifadeyle, bir devletin diğer bir devlete baskısı veya etkisi değil; o devletin, toplumsal etkilerle beraber iç dinamiklerinde meydana gelen, akıcı ve dinamik değişikliklerdir.³⁷ Abou-El-Haj'a göre, Osmanlı devlet yapısında meydana gelen değişimin en önemli sâikini, iç dinamiklerde, yani iktidar grupları arasındaki yeni ilişki tarzında ve insanî-toplumsal ihtiyaçlarda görmek gerekmektedir. XIX. yüzyılda meydana gelen değişim ve reform süreçleri bile, Batı tesirinden öte, bu iç dinamiklerin zorunlu bir sonucudur. Çoğu Osmanlı araştırmacısının bu süreçlerin nedenlerini ortaya koyarken önemle üzerinde durduğu gerileme paradigmaları ve Batı ile olan etkileşimler ile Osmanlı devlet yapısında meydana gelen değişimler ve hatta statik duruş arasındaki nedensellik ilişkisi,³⁸ ya bu araştırmacıların sahip olduğu anakronik bir bakış açısının, ya sahte bir tarihsel süreklilik izleniminin (s. 93) ya da Osmanlı ile ilgili bazı yanlış

36 Karşıt bir fikir için bkz. Linda T. Darling, "Review", *International Journal of Middle East Studies*, 1993, c. 25, sy. 1, s. 119.

37 Değişimde yerel faktörleri ön planda tutan çalışma örnekleri olarak bkz. Mısır için Kenneth Cuno, *The Pasha's Peasants: Land, Society and Economy in Lower Egypt, 1740-1858*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993; Irak için Hala Mundhir Fattah, *The Politics of Regional Trade in Iraq, Arabia and the gulf, 1745-1900*, Albany: SUNY, 1997; Musul için Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*, Cambridge, 1997.

38 XVII. Yüzyılda meydana gelen değişimlerde iç dinamikler yerine H. İnalcık ("Capital Formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History*, 1969, 39/1, s. 97-140) devletin karşı karşıya kaldığı sıcak para krizini, H. İslamoğlu-Ç. Keyder ("Agenda for Ottoman History", *Review*, 1977, c. 1, sy. 1, s. 31-56) ve H. İslamoğlu-S. Faroqhi ("Crop Patterns and Agricultural Production Trends in Sixteenth-Century Anatolia", *Review*, 1979, c. 2, sy.3, s. 401-36) ise dünya pazarını esas unsur olarak kabul edip, değişimin dışsal nedenlerine öncelik tanımışlardır Abou-El-Haj, s. 36-37. Benzer bir eleştiri için bkz. Abou-El-Haj, s. 94.

algılamaların neticesidir.³⁹ Abou-El-Haj'a göre, gerileme paradigmaları içerisinde yer alanlar, modernist evrimci bir bakış açısı ile zamanın *nasihatnâme* literatürüne baktıklarında gördükleri durağanlık ve kötüye gidişi gerileme olarak algılamışlar; Osmanlı iktidar gruplarının ve toplumunun Avrupa devlet ve toplumları ile XV. yüzyıldan beri süregelen etkileşimlerini görmezden gelmişler (s. 119);⁴⁰ ulus devlet veya modern devlet mekanizmalarını erken modern devletler içerisinde arayarak anakronizme düşmüşler,⁴¹ devlet ve toplumun değişmezliğini vurgulayıp, süreçleri dikkate almayarak sürekli ve dinamik bir değişimi farkedememişlerdir.

Abou-El-Haj kitabının önemli bir bölümünü, araştırmacıları yukarıdaki yanlış yorumlara götüren kaynaklara ve bunların anlaşılma biçimine ayırmaktadır (s. 51-92). Osmanlı devlet yapısını ortaya koyarken zorunlu olarak en çok kullanılan kaynaklar arasında *nasihatnâme* türü eserler yer almaktadır. Bu eserler esas olarak bir siyasal yapıyı ve siyasî düşünceyi ortaya koymaktan çok, takdim edildiği sultana nasihatler içeren eserlerdir ve yazarının kişisel kanaatlerini ihtiva etmektedirler (s. 56). Örneğin, kitapta adı geçen ve bazıları detaylı olarak analiz edilen Koçi Bey, Mustafa Âlî, Lütifi Paşa, Hafacı ve Nâimâ'nın eserlerinin bu açıdan tek tek değerlendirilmesi; yazarı, dönemi, bağlamı ve okuyucusunun durumuna göre analiz edilmesi zorunluluğu vardır. Abou-El-Haj, her bir nasihatnâmenin kendi özel bağlamının olduğu, ancak araştırmacıların bu bağlamları göz ardı ederek sadece lafızlara bağlı kaldıkları kanaatindedir (s. 55, 57). Özetle bu eserler, bağlamları ile birlikte değerlendirilmeli ve karşılaştırmalı tarih usulünün bir gereği olarak, dönemin diğer gelişmeleri ve dinamikleri de göz ardı edil-

39 Bu noktada üç yanlış algılamadan bahsedilebilir. Biri, "XVII. yüzyıldan önce Osmanlı Devleti'nin, bu dönem için özgün olan merkezîyetçi, etkin ve akılcı bir kamusal örgüt olduğu yönündeki" yanlış algı; diğeri, "Osmanlı tarihinde akılcılık ve kamu hizmeti gibi modern ulus-devleti simgeleyen öncellerin kesinlikle bir örneğinin olmadığı" algısı; üçüncüsü ise, XIX. ve XX. yüzyılların önceki üç yüzyıl ile ilişkisi olmadığı düşünülerek o yüzyılların çalışılmaya değer bulunmaması ve sosyo-ekonomik dönüşümlerin sadece devletin işleyişini etkilediği kadarıyla ele alınması yanlıgsıdır (s. 34; krş. s. 111). Abou-El-Haj, "Kaçınılmaz ve fakat dışlayıcı bir ulusalcı modelin parametreleri ile değil, kapsayıcı, evrenselci bir kültür ve toplum çizgisinde araştırmalı, düşünmeli ve yazmalıyız" iddiasındadır (s. 113).

40 Abou-El-Haj, Daniel Goffman'ın *Britons in the Ottoman Empire, 1642-1660* (Seattle, 1998) kitabına yazdığı tanıtım yazısında bu konuya vurgu yapmakta, yani Goffman'ın Avrupa hegemonyasından önce Avrupalı ve Avrupalı olmayan toplumlar arasındaki çoğulcu etkileşimi, İngiliz ile Osmanlı dünyası arasında kalan İngilizleri (Briton) inceleyerek ortaya koyduğunu iddia etmektedir. Bkz. Abou-El-Haj, "Review", *American Historical Review*, 1999, s. 538-539.

41 Burada özellikle "(...) erken modern Osmanlı devletini[n] liyâkat, kamu hizmeti, hakkaniyet ve akılcı uygulamalar gibi sosyolojik olarak evrilmiş modern kriterlerle (...)” incelenmesi kastedilmektedir (s. 31).

memelidir. Mesela yazara göre, Lütfi Paşanın *Asafnâme*'si bir polemik üslubu taşıırken, Hafacı'nın eseri ise bir protesto üslubunu hâizdir (s. 57, 59). Koçibey ve Mustafa Âli kendi aleyhlerine bir değişim olduğunu farkederek, eski devlet yapısının özlemine duyarlarken (s. 61-62, 65), Nâimâ değişimi entelektüel bir şekilde açıklamaya çalışmakta ve hâlihazırda olan yapıyı savunabilmektedir (s. 77).

Abou-El-Haj'a göre tüm bu eserler, insanî ve toplumsal faktörleri, yani iç dinamikleri, değişim açıklamalarının dışında bırakmışlardır (s. 67, 78). Oysa Osmanlı reform süreçleri, yani Tanzimat, Islahat ve diğer reform çalışmaları çok kuvvetli bir iç dinamiğin mahsulleridir.⁴² İç dinamiklerin dikkate alınmaması ile dış faktörlerin fazlaca dikkate alınması arasında kuvvetli bir bağ kuran yazar, XX. yüzyıldaki tüm Osmanlı bakiyesi ülkelerin kendi kaynaklarını, yani toplumsal güçleri, etkisiz hale getirmek için dış devletlerle ilişkilerini artırdıklarına ve hatta kendi toplumlarına muhtaç olmamak için dışarıya borçlanarak onları baskı altında tuttuklarına ve fakat kendilerinin baskı altında kalmadıklarına dikkat çekmektedir (s. 122-3).

Linda T. Darling⁴³ kitap hakkında yazdığı değerlendirme yazısında yazara çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Abou-El-Haj'ın ilişkiler açısından sadece sınıf ilişkilerini çalışmaya değer bulması; iddiaları için yeterince delil göstermemesi; değişimi çok önemsemesine rağmen, kendisinin XVII. yüzyıl öncesi için durağan bir model önermesi;⁴⁴ toplumsal hareketliliğin, yazar XVII. yüzyılda arttığını iddia etmesine rağmen, aslında tam tersine azalması ve yazarın bahsettiği gibi XVII. yüzyıldan önce yönetici elit arasında bir uyuşmanın aksine sipahi ve kul olarak ciddi bir çıkar mücadelesinin mevcudiyeti Darling'in eleştirdiği önemli hususlardan bazılarıdır. Ayrıca, Abou-El-Haj'ın kitabın 35. dipnotunda Darling'e yönelttiği eleştirilerin haksızlığı ile ilgili açıklamaları da bu yazıda bulabilmekteyiz.⁴⁵

Peter Gran⁴⁶ ise yazdığı değerlendirme yazısında, Abou-El-Haj'ın geçmişin tarihini yazarken, ulus-devlet penceresinden bakıp XIX. yüzyıl öncelerini değersiz addetmek yerine, Osmanlı gibi çokuluslu devletlerin tecrübe-

42 XIX. Yüzyılın analizi için bkz. s. 118-125.

43 Darling, "Review", *International Journal of Middle East Studies*, 1993, c. 25, sy. 1, s. 118-120.

44 Darling'in bu eleştirisine karşılık Abou-El-Haj tarihyazımında dönemsel geçişlerin mantığı üzerine cevabî bir yazı yazmıştır. Bkz. Abou-El-Haj, "A Response to Linda Darling's Review", *International Journal of Middle East Studies*, 1994, c. 26, sy. 1, s. 173-174. Repp ise Darling'e yakın eleştirilerde bulunmuştur (Repp, a.g.m., s. 1007).

45 İlgili eleştiri için bkz. Bu çalışmanın 15. dipnotu.

46 Peter Gran, "A Response to Linda Darling's Review", *International Journal of Middle East Studies*, 1994, c. 26, sy. 3, s. 553-554.

lerinin önemini vurguladığını belirtmektedir. Bundan başka kitapta, çöküş paradigması yerine 'toprak mülkiyeti temelli sosyal değişme'nin analiz ölçütü olarak ortaya konulması görüşüyle hemfikir olan Gran,⁴⁷ bunun aynı zamanda diğer ülkelerin tarihleri ile karşılaştırmalı tarihler yazılması açısından da önemli olduğunu söylemektedir. Sonuç itibarıyla Gran'a göre kitap, Batılılaşma temelli analizlerin hâkim olduğu tüm Ortadoğu araştırmacıları için bir öneri niteliği taşımaktadır.⁴⁸

Sonuç Yerine

Abou-El-Haj'ın, her iki kitabında da vurgu yaptığı ve kendisinin de çalışmalarında uyguladığı yapısal analiz yöntemi ve Osmanlı devlet ve siyasi yapısında meydana gelen değişimleri bu sistemin içerisinde yer alan kişi, grup ve halkın dinamikleriyle açıklama şekli Osmanlı siyasî sistemi ile ilgili literatüre değişik ve önemli bir katkı olarak ele alınmalıdır. Osmanlı'nın yaşadığı süreci tarihin diğer devletleri ile paralel süreçler olarak görme ve üzerinde çalıştığı konunun sosyal, ekonomik, siyasî neden ve sonuçlarını birlikte ele alma gayreti ise genel olarak yazarın, Osmanlı tarihi literatürüne önemli bir katkısıdır. Diğer taraftan, Osmanlı tarihi çalışmalarında ilk el kaynakların kullanılması üzerinde önemle durmasına rağmen kendisinin kronikler dışındaki arşiv kaynaklarını çalışmalarında daha az kullanması eleştirilere konu olabilmektedir. Kaynaklar konusundaki bu eğilim Abou-El-Haj'ın çalışmalarına da etki etmiş olmalı ki Osmanlı devlet ve siyasi yapısıyla ilgili iddialarının genel olarak teorik mülâhazalar şeklinde olduğu, yeterli bir şekilde tarihî olaylarla delillendirilmediği yolunda eleştirilere muhatap olmuştur.

47 Gran'a verdiği cevapta Darling, toprak mülkiyeti yerine, Abou-El-Haj'ın iktidar gücünü esas aldığı iddia etmekte ve toprağın mutlak devlet mülkiyeti, iltizam ile yarı devlet mülkiyeti ve özel mülkiyet olarak sınıflandırılıp Osmanlı'daki değişimin bu şekilde açıklanmasını tarihî verilerle desteklenmemiş modeller olarak eleştirmektedir. Darling, "A Reply to Peter Gran", *International Journal of Middle East Studies*, 1994, c. 26, sy. 3, s. 555-556.

48 *Formation of the Modern State* kitabıyla ilgili olarak Gilles Veinstein da Fransızca olarak bir değerlendirme yazısı yazmıştır (*Turcica*, 1993, sy. 25, s. 225-230).

***Rifa'at Ali Abou-El-Haj:
A Different Approach to the Ottoman State and Political
Structure***

Yunus UĞUR

Abstract

Rifa'at Ali Abou-El-Haj: A Different Approach to the Ottoman State and Political Structure.

Rifa'at Ali Abou-El-Haj suggests a different approach to the Ottoman political order making structural class analyses in the framework of the Ottoman bureaucracy and diplomacy. He criticizes the existing literature because of their insufficient analyses of the sources, non-theoretical approach to the issues, and indifference to complex network among the different realms of life. Hence, Abou-El-Haj studies the Ottoman political structure considering various causes and results of its change from bureaucratic structure to social structure of this society. He is seriously against the uniqueness (*sui-generis* position) of the Ottoman history and, therefore, has a strong tendency to put the Ottoman history into the World history. In his studies, he compares the changes occurred in the structure of the Ottoman Empire and that of its contemporary states. However, Abou-El-Haj precedes the inner dynamics of the change over other dynamics. For him, as an instance, the reforms of the nineteenth century Ottoman state could not be understood without examining the former structural changes occurred in the seventeenth and eighteenth centuries. Besides his studies on the Ottoman state and political structure, Abou-El-Haj has now continuing projects related to the Ottoman social structure and the Ottoman political thought in the seventeenth and eighteenth centuries.

In this study, I will try to introduce and evaluate his articles in a concise way and two books in detail, taking their chronological order into consideration. We will give full references of his articles and book reviews, which were written by him and for him, in the footnotes of our article.

